

43. NÁRODNÍ SOURUČENSTVÍ

PAVEL VEČEŘA

1. Vznik organizace

NÁRODNÍ SOURUČENSTVÍ (NS) bylo v kontextu českého politického stranictví specifickou organizací zásadně odlišnou od všech předešlých i pozdějších subjektů politických systémů v českých zemích. Ačkoli jeho členskou základnu tvořila téměř celá mužská populace Čechů, Národní souručenství bylo v podstatě pouhou „papírovou organizací“, a třebaže bylo jedinou legální politickou institucí českého národa v protektorátu Čechy a Morava, smysl, který mu vtiskli jeho zakladatelé na jaře 1939, nebyl ani tak politický jako spíše národně sebezáchovný. Prvořadým důvodem vzniku organizace bylo na legálních politických základech vyjadřovat vůli českého národa po národním přežití v nastolených podmínkách protektorátu.

Národní souručenství vzniklo snad v nejtragičtějším okamžiku moderních českých dějin, v březnových a dubnových dnech roku 1939, kdy v českých myslích probíhal svár mezi zoufalstvím nad ztrátou samostatnosti Mnichovem okleštěného státu a nad počátkem nacistické okupace, provázeným beznadějí potenciálně směřující k nalomení národního i individuálního morálního charakteru, a mezi nesouhlasem plynoucím z víry v udržení národní existence a obnovu vlastního státu. Národní souručenství v době svého vzniku představovalo jednu z rozhodujících legálních forem pasivní rezistence, zejména vůči nebezpečí germanizace českého národa: objektivně bylo nástrojem národní sebezáchovy.

Idea Národního souručenství vznikla již 16. března 1939, kdy se v okruhu *Háchových* nejbližších spolupracovníků – *Jiří Havelka* (1892–1964) a *Josef Kliment* (1901–1978) – objevil koncept jednotné politické organizace, která by sjednocovala český národ, potírala okrajové, leč relativně nebezpečné fašisticko-vlajkařské elementy a v neposlední řadě rovněž posilovala *Háchovo* postavení ve vztahu k říši. V následujících dnech probíhala horečná jednání iniciovaná *Háchovou* „hradní skupinou“ s delegací tzv. Českého národního výboru v čele s Radolou Gajdou (1892–1948), ale především s představiteli dosavadních stranickopolitických struktur (Strana národní jednoty a Národní strana práce), vůdčími osobnostmi bývalé agrární a sociálnědemokratické

strany Rudolfem Beranem (1887–1954) a Antonínem Hamplm (1875–1942). Výsledkem těchto ustavujících snah byla představa Národního souručenství jako jediného politického reprezentanta českého národa v protektorátu nahrazujícího existenci politických stran. Souběžně se o Národním souručenství uvažovalo jako o „zástupném parlamentu“.

Jakmile bylo 17. března 1939 odvráceno s podporou německých okupačních úřadů, kterým šlo především o funkčnost protektorátní správy, nebezpečí fašistické převzetí moci a poté, co v diskusích a jednáních vykrystalizovala organizační a personální struktura připravované jediné legální české politické organizace v protektorátu Čechy a Morava, rozpustil 21. března 1939 „státní prezident“ *Emil Hácha* (1872–1945) poslaneckou sněmovnu a senát a jmenoval padesátiletý Výbor Národního souručenství; současně byly všechny dosavadní politické organizace prohlášeny za ilegální a do určitého termínu měly být rozpuštěny. Název této všenárodní politické instituce pocházel přímo od *E. Háchy*, neboť podle něj nejlépe vyjadřoval její národně koncentrační povahu. Závažnější problém ovšem zpočátku představovalo personální obsazení Výboru Národního souručenství; zejména tlakem obou tehdejších klíčových spolupracovníků „státního presidenta“ *E. Háchy*, ministra a přednosty prezidentské kanceláře *J. Havelky* a vlivného politického referenta prezidentské kanceláře *J. Klimenta*, byla prosazena zásada, že členy výboru, jenž byl vybudován na základě předmnichovské koalice, by měli být především příslušníci druhé garnitury českých politických stran formálně rozpuštěných v době druhé republiky ve Straně národní jednoty, respektive v Národní straně práce. V této souvislosti je třeba připomenout, že Národní souručenství bylo v okamžiku svého zrodu do jisté míry zastřešující organizací sdružující struktury vskrytu a zčásti přežívající předmnichovských politických stran. Klíčové postavení přitom v Národním souručenství získala vůdčí politická síla druhé republiky, bývalí agráři, jimž zpozvdáli sekundovali především bývalí sociální demokraté a vedle nich národní demokraté, dále lidovci, národní socialisté, živnostníci, bývalá Národní obec fašistická a Národní liga.

Předsedou Výboru Národního souručenství byl jmenován reprezentant malorolníků v zaniklé agrární straně *Adolf Hrubý* (1893–1951), typický ohebný oportunista, který během své protektorátní kariéry postupně vplul do vod kolaborantského aktivismu. Zástupcem předsedy se stal další agrárník druhého sledu *Josef Nebeský* (1889–1966) a důležitou funkcí generálního sekretáře Národního souručenství byl pověřen bývalý plukovník generálního štábu *Šimon Drgač* (1892–1980), spjatý též s dřívější Republikánskou stranou zemědělské a malorolnického lidu. Jeho náměstkem byl určen *Čeněk Torn* (1898–1980),

rovněž bývalý agrárník. Těmito osobnostmi bylo Národní souručenství jednoznačně orientováno směrem národně sebezáchovným a zejména v osobě *Š. Drgače* se propojilo i s odbojovým hnutím. V kontextu politickém se ve Výboru Národního souručenství uplatnili ze čtyř pět členové likvidovaných organizací Strany národní jednoty a Národní strany práce, z jedné pětiny zástupci fašisticko-vlajkařské extrémní pravice, která ovšem ve své většině – a především na platformě Vlajky – Národní souručenství za své nikdy nepřijala, a naopak vůči němu opozičně vystupovala; v rovině sociální se Výbor Národního souručenství tvářil jako reprezentant všech sociálních vrstev a proudů českého národa, šlechtou počínaje a dělnictvem konče. Výbor Národního souručenství se rovněž od počátku své činnosti vnitřně strukturoval: vznikl výbor tiskový a propagační, soustředěvací, programový, sociální, národohospodářský, zemědělský, kulturní, výbor mládeže, výbor pro tělovýchovu, výbor finanční a zdravotní a zejména výkonný výbor, který byl mocensky nejdůležitější. Strukturálně odpovídalo členění Výboru Národního souručenství jednotlivým výborům zrušeného parlamentu. Poprvé se Výbor Národního souručenství sešel 23. března 1939 za účasti „státního presidenta“ *E. Háchy* v prostorách Pražského hradu.

Vznik Národního souručenství byl však završen teprve náborovou akcí, již se měly struktury této jediné legální české politické organizace v protektorátu zaplnit členskou základnou. Nábor členstva zahájil 2. dubna 1939 rozhlasový projev *E. Háchy*, který mu dal jasné kontury; důraz byl kladen na sebezáchovu národní existence, na národní jednotu a pospolitost, sociální spravedlnost v duchu stavovského státu a etické jednání opírající se o křesťanské základy. Ještě předtím, již v poslední dekádě března 1939, vypukla na stránkách protektorátního českého tisku – vyjma listů extrémně pravicové, fašistické či vlajkařské provenience – mohutná agitace pro vstup do Národního souručenství, jejímž nejdůležitějším znakem byl motiv národní sebezáchovy skutečným prostřednictvím totální koncentrace národního kolektivu do jediné politické instituce. Šéfredaktor Lidových novin Karel Z. Klíma např. 26. března 1939 ve svém listu v úvodníku nazvaném To nejpotřebnější s hlubokým patosem tragičnosti situace napsal: „Před světem i sousedem chceme a musíme zůstat národem. Proto svornost a bratrská družnost není teď dutá fráze, to je teď opravdu všechno. To je teď duše i tělo, to je mozek i srdce, hlava i pata, činnost i věčnost národa.“ A Vincenc Charvát, klíčový vnitropolitický komentátor bývalého sociálnědemokratického Práva lidu, nyní Národní práce, v článku nazvaném Jde o národní čest, ze dne 16. května 1939, shrnul smysl Národního souručenství i nutnost členství v něm takto: „Chceme-li jako národ bezpečně žít, musíme se do jednoho zapojit do Národního souručenství, jež není jen

stranou, ale vyznáním víry národního kolektivu [...], vytvořit Národní souručenství jest příkaz vlasti, jest příkazem naší historie.“

Právě důraz na národně sebezáchovnou funkci vznikajícího Národního souručenství vedl ke skvělému a i pro jeho iniciátory překvapujícímu úspěchu náborové akce; Češi svým vstupem do Národního souručenství transparentně demonstrovali své češství. Na území protektorátu Čechy a Morava zareagovalo pozitivně na vstup do Národního souručenství přes 98 % mužských obyvatel.

V souvislosti s Národním souručenstvím je třeba konstatovat, že největším úspěchem této organizace byl již samotný její vznik. Podpora Národnímu souručenství ze strany českého národa vyjádřená téměř stoprocentním výsledkem náborové akce byla vrcholným úspěchem této organizace, jejím okamžitým vstupem na zenit, z něhož dále mohl následovat již jen sestup; otázkou pouze zůstávalo, jak hluboký tento sestup bude.

2. Program

Skutečným programem Národního souručenství v jeho počátcích, minimálně vymezených prvním půlrokem existence protektorátu, byla zřetelná, všudypřítomná a vytrvalá demonstrativní prezentace češství. Jiný sjednocující prvek při šíří své členské základny Národní souručenství ani mít nemohlo. Oficiální program Národního souručenství vypracovávaný programovou komisí v čele s *Josefem Matouškem* (1906–1939) – jako jeden ze studentských vůdců byl popraven 17. listopadu 1939 – pozvolna krystalizoval od května a června 1939, přičemž vycházel z tezí vyslovených *E. Háchou* v projevu z 23. března 1939. Pracoval především s pojmy jako národní pospolitost, sociální spravedlnost a křesťanská morálka. Z taktických důvodů program vyjadřoval snahu přiblížit se NSDAP a nutnost inspirovat se jejím programem a činností. Jasně deklarován byl ovšem také antisemitismus vyjádřený i omezením členstva Národního souručenství na osoby árijského původu; antisemitismus byl zejména v počátcích okupace namnoze jen formální záležitostí.

Poměr německé okupační moci, která vbrzku pochopila národně sebezáchovný smysl raného Národního souručenství, k programu této politické instituce, vyhlášenému na jejím výročním zasedání 10. dubna 1940, byl odmítavý. Ještě radikálnější negaci svého programu a zejména své podstaty a charakteru zaznamenávalo Národní souručenství ze strany extremistické tzv. pravicové opozice, stále výrazněji reprezentované aktivisticko-kolaborantskou, až zrádcovskou Vlajkou, ale také vycházející hvězdou protektorátní kolaborace

Emanuelem Moravcem, který Národní souručenství prezentoval jako prostor poskytující útočiště skrytým strukturám politických stran předmnichovské republiky.

Reakcí německých okupačních úřadů na zdržovací a po nacistických vojenských úspěších z druhé čtvrtiny roku 1940 alespoň oportunistickou, byl navenek konformně loajální politiku organizace byla snaha Národní souručenství depolitizovat, jež se zřetelněji začala ozývat z úřadu říšského protektora Konstantina von Neuratha a zejména státního sekretáře Karla Hermanna Franka od podzimu 1940, kdy se Národní souručenství nepodařilo zglajchšaltovat v aktivistickou organizaci pod taktovkou předního aktivistického žurnalisty *Vladimíra Krychtálka* (1903–1947). Depolitizace Národního souručenství se prosadila poté, co se vůdčí osobností protektorátní kolaborace stal E. Moravec, který ovšem až do podzimu 1942 požadoval jeho likvidaci. Od počátku roku 1943 bylo Národní souručenství již jen pouhou korporací, která se soustředila na propagaci spolupráce s okupanty a která organizovala v kolaboračním kontextu druhotné aktivity, jako např. různé brigády a sbírky.

3. Organizační výstavba

Členem Národního souručenství se mohl stát pouze plnoletý (nad 21 let) a bezúhonný protektorátní občan (tedy občan české národnosti), který byl mužského pohlaví a splňoval zároveň podmínku árijského původu. Z hlediska organizační výstavby bylo Národní souručenství institucí budovanou shora. Jeho vůdcem měla být hlava státu (tedy protektorátu Čechy a Morava), vlastní vedení organizace tvořil Výbor Národního souručenství, diferencovaný do jednotlivých komisí, z nichž nejvýznamnější byla výkonná; v čele Výboru Národního souručenství stál předseda, respektive po německém vzoru vedoucí. Členská základna Národního souručenství, jejíž příslušnost k organizaci byla v drtivé většině formální a jež svůj „hlavní úkol“ splnila samotným vstupem, byla sdružena v místních základních organizacích, nad nimiž stály okresní a krajské reprezentace. I zde se v počátcích protektorátu a budování Národního souručenství vskrytu uplatnil stranickopolitický klíč, jehož kořeny tkvěly v první republice.

Postupem doby, úměrně tomu, jak se z Národního souručenství vytrácela rezistentně defenzivní politická taktika a jak se instituce měnila v loajálního přítakávače nacistické okupační moci, jak byla v kontextu svých organizačních

struktur připravována o funkcionáře hájící původní národně sebezáchovné cíle, či dokonce cíle spjaté s odbojovým hnutím, jak byla marginalizována a depolitizací degenerována, stávalo se Národní souručenství pouhým nástrojem aktivistických kolaborantů, z něhož čienská základna vystupovala anebo své členství ryze formalizovala. V závěrečném období existence protektorátu Čechy a Morava v letech 1943–1945 bylo Národní souručenství již pouhou pasivně zmrtvělou strukturou, jehož jádro tvořili jen agilní kolaborantští aktivisté, veřejností zcela ignorovaní.

4. Satelitní organizace

Mezi satelitními organizacemi Národního souručenství bylo možno již s ohledem na dobové demagogicko-populistické protěžování „mládež“ považovat za významnou *Mládež Národního souručenství*, do níž nábor proběhl mezi 21.–28. květnem 1939 s výsledkem 97,79 % přihlášených mladých Čechů. Do poloviny roku 1940 ji vedl *František Schwarzenberk* (1913–1992), představitel české šlechty, který udržoval kontakty s odbojem. Vznikala také ženská složka Národního souručenství a na jaře 1939 se uvažovalo rovněž o zřízení tzv. Pořadatelských sborů, které by řídili bývalí důstojníci, rotmistři a poddůstojníci československé armády; předpokládalo se, že budou krýt odbojovou činnost, případně v budoucnu budou použity v celonárodním povstání proti Němcům. Nacistická okupační moc však nedala souhlas k jejich zřízení. Součástí Národního souručenství byla také kulturně-osvětová instituce *Radost ze života*, která se formálně hlásila k inspiraci nacistickou *Kraft durch Freude*. Skládala se ze sekcí *Volná chvíle*, *Česká rodina*, *Radost z práce* a *Zdravý národ*. Vedle této organizace existovala ještě *Národní pomoc*, jejíž náplní byla sociálně-charitativní činnost. Obě organizace byly od Národního souručenství odděleny na počátku podzimu 1940 v obavě před rozpuštěním Národního souručenství ze strany úřadu říšského protektora. V době, kdy již protektorátnímu establishmentu dominovala osobnost E. Moravce, se na práci s mládeží soustředilo Kuratorium pro výchovu mládeže a na kulturně politickou práci Veřejná osvětová služba, které byly ve vztahu k Národnímu souručenství samostatnými organizacemi. Jako formální součástí Národního souručenství byly zřízeny protektorátní odbory *Národní odborová ústředna zaměstnanecká* (30. června 1939) a rovněž *Český svaz pro spolupráci s Němci* (30. srpna 1939), o němž se v létě a na podzim 1940 uvažovalo jako o náhradní organizaci za Národní souručenství v případě jejího rozpuštění.

5. Tisk

Od svého vzniku se Národní souručenství ve zvýšené míře koncentrovalo na ovládnutí legálně vycházejícího protektorátního českého tisku, zejména deníků. Formálně mělo být součástí podtitulku každých novin označení upozorňující na to, že se jedná o tiskový orgán Národního souručenství. Souběžně mělo každé vydavatelství určit redaktora, který bude zodpovídat za informace týkající se této jednotné a jediné politické instituce českého národa v protektorátu. Pro potřeby Národního souručenství vznikla specializovaná agentura, která měla monopol na informování jak organizačních struktur Národního souručenství, tak především tisku a potažmo protektorátní veřejnosti; jednalo se o *Tiskovou službu Národního souručenství*. V Souborném přehledu pokynů pro tiskovou přehlídku, které byly vydány 17. září 1939, se praví: „O schůzích výboru a komisí Národního souručenství buďtež propouštěny jenom zprávy Tiskové služby Národního souručenství dodané prostřednictvím České tiskové kanceláře (po případě věcně a vhodně zkrácené) [...]. O změnách ve vedení Národního souručenství i o důvodech pro i proti jest propouštěti jenom zprávy TNS, ČTK.“ Vedle toho existovala *Korespondence Národního souručenství*.

V počátcích protektorátu náležely k nejdůležitějším tiskovým orgánům Národního souručenství nejvýznamnější české deníky: *Národní listy* (1941 likvidovány), *Venkov*, *České slovo*, *Národní politika*, *Lidové noviny*, *Národní práce* (po zřízení Národní odborové ústředny zaměstnanecké jejich ústřední tiskový orgán) ad. Tiskový a propagační výbor Národního souručenství se pokoušel jejich obsah ovlivňovat. Zejména od podzimu 1940, kdy bylo Národní souručenství už zjevně zatlačeno do defenzivny nepřizní německé okupační moci a tlakem halasných aktivistických kolaborantů nejrůznějšího směru, mj. také českými aktivistickými žurnalisty, ztrácela tato instituce vliv na český legálně vycházející protektorátní tisk, který byl ve vleku okupantů a aktivistů.

6. Proměny Národního souručenství

Dějiny Národního souručenství jsou především v prvním roce existence protektorátu dějinami zdržovací, či dokonce pasivně rezistentní, pak obranné oportunistické taktiky vůči germanizační strategii nacistické okupačně represivní moci. Souběžně bylo Národní souručenství politicky velmi diferencovaným subjektem; byli v něm zastoupeni i fašisté a vlajkaři a od počátku zde byli také přítomni jedinci, kteří tu zjevněji, tu skrytěji směřovali k aktivismu.

Už od svého vzniku Národní souručenství představovalo totalitní monolit, který dovršil koncentrací politických sil započatou v době druhé republiky a úspěšnou náborovou akcí dokázal, že je skutečným reprezentantem české národní jednoty. Totalitní tvářnost Národního souručenství však byla fikcí, pouhou maskou sloužící k oklamání německého okupanta. Ostatně alespoň u Výboru Národního souručenství, který se poprvé sešel 23. března 1939, existovala určitá oprávněná záruka demokratičnosti vybraných osobností, přičemž se výběr uskutečnil s přihlédnutím k předmnichovským stranicko-politickým poměrům; existovala také naděje, že Národní souručenství bude v protektorátu plnit úlohu jakéhosi „stínového parlamentu“. Pod klamnou uniformitou ideovou i politickou se skrývala pestrá paleta politických směrů, zájmů a postojů, z nichž naprostá většina hodlala pod etiketu Národního souručenství přečkat okupaci.

Již 17. května 1939 jmenoval *E. Hácha* nový, rozšířený sedmdesátičlenný výbor, který znamenal určité posílení fašisticko-vlajkařského extremistického tábora – *Miloš Hlávka* (1897–1945), *Jan Vrzalík* (1904–1971), *Zdeněk Zástěra* (1892–1942) – souběžně však ještě vykazoval známky pasivně rezistentního chování vůči okupantům. Na jaře a v létě 1939 také vrcholily národněobrně manifestace českého národa v protektorátu Čechy a Morava, které namnoze i zaštiťovalo Národní souručenství. Pro další vývoj Národního souručenství měla význam především osobnost *J. Nebeského*, neboť *A. Hrubý* byl v polovině července 1939 z funkce odstraněn a *Š. Drgač* byl 25. srpna 1939 zatčen v souvislosti s činností Schmoranzovy odbojové skupiny. *J. Nebeský*, který působil jako úřadující náměstek vedoucího Výboru Národního souručenství, byl rozhodným exponentem zdržovací taktiky.

Výbor Národního souručenství byl *E. Háchou* několikrát přetvořen, posíleny byly především složky reprezentující bývalé agrárníky, dělníky a Moravu. Proměnlivý, značně nestabilní tábor tzv. pravicové opozice fašistického a hlavně vlajkařského směru však nepřestával znamenat pro Národní souručenství vážné nebezpečí. Po německém vítězství na Západě bylo nutno Národní souručenství reorganizovat; ale ani tentokrát jej Němci neuznali za partnera. Počátkem července 1940 ukončil „státní prezident“ činnost Výboru Národního souručenství, na jeho místo byl jmenován devítičlenný provizorní výbor v čele s *J. Nebeským*, v němž měli nadále převahu bývalí agráři a sociální demokraté. Po porážce Francie již vývoj v Národním souručenství směřoval k oportunismu, ba i aktivismu. Dne 6. srpna 1940 došlo k uzavření pražského vedení Národního souručenství a k následnému „puči“ Vlajky, která 8.–9. srpna přepadla sídlo Národního souručenství v Praze. Po těchto akcích umožněných

nepřátelským postojem okupantů vůči Národnímu souručenství byl výbor sestavován značně komplikovaně, nakonec však 18. srpna 1940 jmenoval *E. Hácha* čtyřiašedesátičlenný Výbor Národního souručenství, znovu pod vedením *J. Nebeského*. V něm však byli většinou již noví lidé, přibýlo zástupců dělnictva, ale zastoupení byli také předáci aktivistických žurnalistů. Současně bylo z 20 členů výboru vytvořeno vedení Národního souručenství.

Na podzim 1940 vrcholila snaha triumvirátu aktivistických žurnalistů *V. Krychtálka*, *Jaroslava Křemena* (1908–1978) a *Vladimíra Ryby* (1900–1963) ovládnout Národní souručenství, která byla zahájena již v srpnu 1940 kritikou charakteru a činnosti této organizace. Nástrojem, jež mělo této trojici žurnalistických aktivistů umožnit nadvládu nad Národním souručenstvím, byly tzv. židovské výnosy iniciované *V. Krychtálkem*, které prosazovaly úplnou společenskou izolaci protektorátního obyvatelstva židovského původu; tyto „výnosy“ však narazily na odpor významných sil české společnosti, mj. zejména Sokola a římskokatolické církve. Výsledkem byla *Krychtálkova* abdikace a následně přechod aktivistických žurnalistů do opozice vůči Národnímu souručenství. Organizace se jako celek po překonání této krize naposledy vzmohla k opozičně oportunistické, byť navenek loajální politice. Zároveň však v Národním souručenství začala převládat pasivita a její vliv postupně slábl, zejména kvůli ignoraci ze strany německé okupační moci.

Aktivismus v Národním souručenství ovšem zesílil teprve po balkánských vítězstvích německé branné moci v dubnu 1941, po nichž v protektorátu následovala likvidace Sokola (12. dubna), pád *Háchova* důvěrníka ministra *J. Havelky*, dále zatčení 60 bývalých sociálnědemokratických funkcionářů v čele s *A. Hamplem*, jakož i internace bývalého vůdce agrárníků *R. Berana*. Všechny tyto události otevřely stavidla aktivistickým kruhům, z nichž vyšel vítězně předseda Českého svazu pro spolupráci s Němci *Jan Fousek* (1892–1980), jehož protěžoval zvláště *J. Kliment*, jenž měl na *E. Háchu* značný vliv. Dne 17. května 1941 odvolal „státní prezident“ vedoucího Národního souručenství *J. Nebeského* a spolu s ním i jeho náměstký *A. Hrubého*, *Josefa Štrůteckého*, *Karla Belcrediho* (1893–1965), generálního tajemníka *Vladimíra Mrazíka* i jeho náměstký *Č. Torna* a nahradil je vedoucím *J. Fousekem*, jehož náměstký se stali představitel protektorátních odborů *Václav Stoček* (1902–1957) a zástupce bývalých živnostníků *Jan Paulík*, generálním tajemníkem organizace pak berounský okresní hejtman, aktivista *Karel Krpálek*. V létě 1941 byla reorganizována krajská vedení i celá instituce a 21. srpna 1941 byl jmenován nový Výbor Národního souručenství. Ani to však nebyl konec, neboť v říjnu 1942 – poté, co výbor 29. dubna 1942 nahradilo užší vedení – se

do čela Národního souručenství dostalo tzv. komisařské vedení v čele s horlivým aktivistou *Tomášem Krejčím* (1888–1964), Moravcovým člověkem, které nasměrovalo organizaci na koleje depolitizace. V únoru 1945 byl *T. Krejčí* vyměněn bývalým československým generálem *Robertem Rychtrmocerem* (1875–1946).

Fouskovo Národní souručenství však bylo jen stínem organizace, která vznikla na jaře 1939. Členská základna Národního souručenství ho buď opouštěla, nebo ho ignorovala; mnozí funkcionáři odmítající ostentativní *Fouskův* aktivismus činnost instituce tiše paralyzovali; Němci neměli zájem tuto „živou mrtvolu“ nikterak oživit, neboť již našli svou spřízněnou duši v Moravcovi a podporovali jím založené kolaborantské platformy; a háčovská „hradní“ skupina neměla již dost sil ani vůle na to, aby mohla Národní souručenství podepřít. V závěrečném období existence protektorátu se Národní souručenství stalo veelku nevýznamným přívěskem Moravcova aktivisticko-kolaborantského systému, který se zaměřoval jen na činnost podružného charakteru.

7. Zapojení do „politického systému“

Národní souručenství mělo být „totalitní“ politickou „nadstranou“ protektorátu, ideologickým pilířem protektorátního establishmentu, zprostředkovatelem veřejného mínění, ekonomickým korektorem protektorátní správy, sociálním distributorem i organizátorem aktivit zdravotnického, kulturního a sportovního charakteru, na místní úrovni pak mělo zaštiťovat veřejné akce, z nichž mnohé posilovaly semknutost národního kolektivu tváří v tvář okupaci.

V protektorátu Čechy a Morava měl být Výbor Národního souručenství i jakýmsi „stínovým parlamentem“, ovšem bez jakýchkoli pravomocí. Ministři měli zpočátku povinnost přijímat jeho návrhy a odpovídat na ně, vláda pak měla podávat své návrhy Výboru Národního souručenství k posouzení. Zastřežené kvaziparlamentní poslání Národního souručenství však naráželo na odpor ze strany německé okupační moci; minimálně v prvním půlroce existence protektorátu neformálně fungovalo, pak se rozplynulo do ztracena a zamlčení.

Národní souručenství též mělo představovat legální shromaždiště významných politických směrů provázaných s předmnichovskými politickými stranami. V části protektorátního establishmentu i mezi špičkami bývalých politických stran odsunutými do pozadí panovalo přesvědčení, že Národní souručenství by

mohlo sehrát podobnou roli jako Národní výbor a Český svaz za 1. světové války – být legální platformou české politiky v okupačních podmínkách, která ve vhodném okamžiku připraví nový „28. říjen“ a převezme moc v obnověném československém státě. Národní souručenství mělo rovněž usilovat o harmonizaci vztahů mezi strukturami bývalých politických stran zapojených do práce v jeho rámci. Nezpochybnitelný úspěch Národního souručenství pak vsutku spočíval v tom, že vyjma tábora fašisticko-vlajkařské „pravicové opozice“ se mu formálně podařilo integrovat celé spektrum bývalého českého politického stranictví.

Národní souručenství již od samého počátku bylo nuceno vystupovat poněkud schizofrenním způsobem – něco jiného říkat a něco jiného dělat. Tvářilo se jako loajální organizace, avšak významným prvkem v jeho činnosti se alespoň v prvním půlroce existence protektorátu, vymezeném od 16. března do 31. srpna 1939, stalo organizování a zaštiťování legálních demonstračních projevů češství; k těm nejznámějším náleželo církevní shromáždění v Terezína 30. dubna, převoz ostatků Karla Hynka Máchy na Slavín 6. května, o den později „tábor lidu“ na Řípu, shromáždění ke Dni matek, mítink v Moravské Ostravě 14. května, oslavy M. Jana Husa či pouť ke sv. Vavřínečku u Domažlic 13. srpna.

Struktury Národního souručenství se často zapojovaly i do aktivní rezistence nebo ji kryly, podporovaly, vytvářely pro ni zájmy, napomáhaly ji finančně. Nejvýznamnější byly odbojové aktivity generálního tajemníka Národního souručenství *Š. Drgače*, představitele pražského kraje Národního souručenství *Josefa Nestávala* (1900–1976), odbojová činnost funkcionáře Národního souručenství *Václava Žižky* či člena Výboru Národního souručenství *Vladimíra Grégra* (1902–1943), odbojová činnost olomouckého krajského vedení ad.

Po vypuknutí války, především po událostech z podzimu 1939, kdy došlo k uzavření českých vysokých škol, a po německém vítězství na Západě v červnu 1940 bylo postavení Národního souručenství, které německé okupační úřady nebraly jako partnera na vědomí, stále slabší. Muselo se také zřetelněji zapojovat do proněmecké propagandy. Úměrně tomu se Národní souručenství odcizovalo českému člověku, a to především svými projevy verbálními (např. proslovy *J. Nebeského* 15. března 1940 a 27. června 1940, zahájení propagandy tzv. říšské myšlenky v říjnu 1940, která zdůrazňovala souvislost českých zemí a říše ad.). S nástupem *J. Fouska* do vedení Národního souručenství instituce ve svých špičkách nabývala tvárnosti aktivistické a silně proněmecké, pro její činnost však již byla charakteristická především pasivita funkcionářů

a nezájem členské základny. Některé místní organizace přímo zastavovaly činnost a rozpouštěly se, což lze chápat jako odmítnutí Fouskova aktivismu. S příchodem Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora, kdy byla dokončena likvidace tzv. protektorátní autonomie a započal se proces depolitizace, se Národní souručenství, odsunutě téměř do bezvýznamnosti, zapojovalo do politického života v protektorátu především organizováním různých sbírek a brigád či spoluprací při potírání černého obchodu. Teprve na samém konci protektorátu, kdy již bylo jasné, že Německo bude poraženo, se začalo uvažovat o aktivizaci Národního souručenství, prakticky však zůstalo vše při starém.

8. Zhodnocení

V prvním půlroce existence protektorátu Čechy a Morava Národní souručenství v zásadě plnilo své národně sebezáchovné úkoly, a to v různých formách, od krytí odbojové činnosti, přes zapojování se do ilegální práce, až po organizování masových akcí demonstrujících češství nacisty porobeného národa. Později ovšem organizaci zasáhla oportunistická loajlnost přecházející u čelných funkciónářů v aktivismus, jehož vítězství symbolizoval nástup J. Fouska do čela vedení Národního souručenství v květnu 1941. Proměnit Národní souručenství ve skutečně aktivistickou sílu se však nepodařilo, jak dokazuje neúspěšný *Krychtálkáv* pokus s tzv. židovskými výnosy na podzim 1940; pro hnutí byla také příznačná celková pasivita. Národní souručenství postupně ztrácelo na svém významu, což bylo způsobeno jednak nezájmem německé okupační moci a aktivistických kolaborantů o tuto organizaci, jednak nechutí naprosté většiny českého obyvatelstva angažovat se ve formálně zaktivizovaném Národním souručenství. Heydrichovsko-frankovská depolitizační koncepce německé okupační politiky reprezentovaná v domácím kolaboračním rozměru E. Moravcem odsunula pak Národní souručenství v letech 1942–1945 definitivně na kolej bezvýznamnosti.

Osud Národního souručenství, navenek totalitní organizace, která ve skutečnosti zpočátku představovala legální prostor pro určitou politickou reprezentaci českého národa a svou činností přispívala k rozmanitým formám národní rezistence vůči německé okupaci, nakonec potvrdil, že boj proti brutální nacistické moci nemůže být v dlouhodobém výhledu veden stylem, jaký byl s úspěchem použit proti hroutící se „staříčké“ habsburské monarchii v letech I. světové války.

Prameny a literatura

PRAMENY

Archivní

STÁTNI ÚSTŘEDNÍ ARCHIV PRAHA: fond Předsednictvo ministerské rady.

Tištěné

MORAVEC, Emanuel: *Ve službách nové Evropy*. Praha 1940. 223 s.

SOBOTA, Emil: *Co to byl protektorát*. Praha 1946. 164 s.

SOBOTA, Emil: *Glossy*. 1939–1944. Praha 1946. 181 s.

LITERATURA

PASÁK, Tomáš: *K problematice české kolaborace a fašismu za druhé světové války*.

In: Příspěvky k dejinám fašismu v Československu a Maďarsku. Bratislava 1969, s. 129–156.

PASÁK, Tomáš: *Vznik Národního souručenství*. Dějiny a současnost, 1969, č. 7, s. 39–42.

GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Počátky Národního souručenství v roce 1939*. Český časopis historický, 91, 1993, č. 3, s. 417–439.

GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Dramatické i všední dny protektorátu*. Praha 1996. 284 s.

PASÁK, Tomáš: *JUDr. Emil Hácha (1938–1945)*. Praha 1997. 286 s.

PASÁK, Tomáš: *Pod ochranou říše*. Praha 1998. 428 s.

BRANDES, Detlef: *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Praha 1999. 657 s.

PASÁK, Tomáš: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha 1999. 486 s.

NAKONEČNÝ, Milan: *Vlajka. K historii a ideologii českého nacionalismu*. Praha 2001. 332 s.

VEČEŘA, Pavel: *Proměny reflexe Národního souručenství na stránkách vybraných českých deníků v letech 1939–1941*. In: Tisk a politické strany. Ed. Pavel MAREK. Olomouc 2001, s. 138–149.